

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ БЕСТСЕЛЕРИ

ЯК ЯВИЩЕ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Косюк Оксана Михайлівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій СНУ імені Лесі Українки, вулиця Винниченка, 30-а, кабінет 201, місто Луцьк, Волинська область, Україна, 43000

Анотація. У статті засвідчено процес раціоналізації інформаційного простору на рівні літератури (переважно – художньої), яка поширюється величезними накладками. Зауважено, що така література завжди вважалася надзвичайно елітарним читивом теоретиків-науковців. Сьогодні ж її продають і купують у великих супермаркетах, разом з продуктами першої необхідності.

Ключові слова: раціональний, книга, література, код, семіотика, наука, інформаційний простір, наклад.

Abstract. The article highlights the process of rationalization of the information space on the level of literature (mostly – fiction) which is spread by enormous editions. It is noted that such literature has always been regarded as an extremely elitist reading of theory scholars. Today it is sold and bought in large supermarkets with articles of prime necessity.

Keywords: rational, book, literature, code, semiotics, science, information space, edition.

Раціоналізацію інфопростору додатково підтверджує популяризація й поширення наукової літератури. Після епохи Просвітництва такого ще не було. На прилавках книгарень з'являються продукти, споживання яких донедавна потребувало неабияких знань і вважалося кастовим.

Процес розпочався ще у ХХ столітті. Але тоді активізувалася переважно психологічна література: популяризований Фройд, астрологічно-прикладні реінтерпретації Юнга, Фрома, Берна, Карнегі тощо. Давався ознаки інформаційний голод на тему самопізнання, сексуальності, стосунків, самореалізації. Здавалося, що переклад та переспів класиків психоаналізу – то вже неймовірне досягнення. Тим паче – книги видавалися й продавалися колосальними накладками. Однак насправді усе тільки розпочиналась, принаймні, на теренах СРСР, найвищим досягненням якого можна було

вважати спеціалізовані видання на кшталт журналу «Квант», «Техніка молоді», «Знання – сила» та «Цікавої фізики» Якова Перельмана. Усе це читиво було ще надто складне й годилося виключно для поглиблення спеціалізованих знань. Традиції дослідження зазначеного дискурсу теж не існувало.

З плином часу масовокомунікаційний вияв науково-популярної літератури перевершив усі сподівання. Однак дослідження цього явища і досі відсутні. Академічна наука спромоглася на серйозну інтерпретацію кітч (див. Тамара Гундорової «Кітч і Література» [3]), однак вона й досі ігнорує науково-популярний зріз культури.

Тому ми вирішили не лишень його дослідити, а й вписати у контекст раціоналізації культури як важливий чинник цивілізаційного прогресу ХХ-ХХІ ст. Аби не відволікатися на теоретичні аспекти раціоналізму, будемо контактувати з нашою уже опублікованою працею «Масовокомунікаційні складники теорій класичного раціоналізму: хронологічний критерій» [6].

Отже, якщо порівнювати, приміром, «Цікаву фізику» (в оригіналі – «Занимательная физика») Я. Перельмана (1986р.) та сучасні «Фізику майбутнього» Мічіо Кайку (2013р.) й «Найкоротшу історію часу» С. Гокінга (2016р.), то на обличчя абсолютно різні за рівнем популяризації підходи.

Книга Перельмана вперше побачила світ у 1913 році. З тих пір витримала більше півсотні перевидань. Вочевидь, дається взнаки неабиякий талант автора – всесвітньовідомого вченого, педагога, популяризатора науки, журналіста, з-під пера якого вийшло безліч книг чи не з усіх розділів фізики, математики, астрономії.

Праця поширюється у двох томах й пропонує сприймання однотипного матеріалу за різними рівнями. Предмет обговорень – швидкість, вага, спротив, обертання, властивості рідин та газів, теплові явища, світло, зір, звук і слух. Кожна реалія розглядається експериментально. Наведемо

приклад за темою «Загадка колеса від возу» [10. с. 16-18]. На початку автор радить вчепити до колеса, приміром – велосипедного, кольоровий папірець та спостерігати, як він проглядається під час обертання вниз і вгору. Зрештою з'ясовується, що видимість не однакова і швидкість обертання теж. Для підтвердження апробації Перельман пропонує ще два експерименти – з потягом та човном. Як вислід, у читача складається враження, що він самостійно відгадує наукові загадки та доводить теореми. Прочитавши книгу, людина засвоює набагато більше, ніж типовий матеріал шкільної програми.

Система викладу Перельмана відповідає способу атеїстичного мислення та сприймання доби соціалізму – «поклонінню» науково-технічному прогресу. Тоді наука вважалася найбільш презетнаційною суспільною сферою. Науковців та відомих експериментаторів, особливо космонавтів, запрошували на телепрограми, новорічні вогники та інші «шоу». Себто – процес перформації науки розпочався вже тоді.

Це був також час, коли «власне традиційна філософія, себто – метафізика, втрачала позитивні інтерпретації, оскільки вона, начебто, не відповідала строгим критеріям пізнавальної діяльності. Як вислід – здійснився вихід на точні науки і класичний раціоналізм трансформувався у сцієнтизм» [6, с. 83] – послуговування математичними методами за схемою: від гіпотези – до експериментально-практичної реалізації. Можна сказати, що в період розвитку математики та природознавства раціоналізм став системою гносеологічних переконань.

Мічіо Кайку у «Фізиці майбутнього» [5] пропонує кардинально інший підхід, який, безумовно, пасує добі постмодернізму. Він теж обирає роль медіума-журналіста, однак апелює вже не до здорового глузду та шкільної програми, а до академічної науки дуже високої проби. Зрештою, він і сам фізик-теоретик, професор Сіті коледжу Нью-Йоркського університету,

ведучий багатьох наукових програм (на BBC-TV, Discovery, Science), очільник власного наукового радіоканалу.

Будучи професійним комунікатором, Кайку провів численні інтерв'ю із всесвітньовідомими науковцями, серед яких тринадцять нобелівських лауреатів, викладачі різного фаху провідних університетів світу, знані журналісти, автори наукової фантастики тощо. Далі він, як і Я. Перельман, дає відповіді на актуальні питання сучасності: розвиток техніки і штучного інтелекту, майбутнє медицини, нанотехнологій та енергії, людства загалом. Актуалізує також проблему багатства, ресурсів, космічних подорожей, планетарних цивілізацій. Зрештою – коротко описує один день із життя людини 2100 року.

Однак, як ми уже зазначили, на відміну від Перельмана, він не залучає читачів до експериментування. Навпаки – дистанціює їх, пропонуючи вже апробовані теорії високочолитих науковців. Здавалося б, це має звужити коло читачів, щонайменше, до реципієнтів з вищою освітою. Однак, судячи із результатів продажу, – книга розійшлася щонаймасовішими накладками.

Отже, вочевидь, читачі вже не потребують апробаційних практик та експериментів. Їх цікавлять теорії. Такий підхід – явище доби інформаційних технологій. Люди звикають орієнтуватися на абстрактне та невидиме. Їх уже не лякає відсутність сенсорного сприймання.

Ніби у відповідь на запити доби постмодерну Карл Саган (автор книги «Світ повний демонів. Наука – свічка у пільмі») [12] пропонує не боятися поєднувати здоровий скептицизм та відкритість до пізнання незвіданого й «паранормального». На думку автора, немає нічого такого, що не здатен охопити розум. Найгірший підхід – консервативне заперечення.

Книга К. Сагана теж стала бестселером («ходовою книгою, переважно на сенсаційні теми, виданою великим тиражем», як зазначає словник іншомовних слів [14, с. 79]). Передусім про це свідчать численні відгуки

читачів на форумі, приміром, такого змісту: «Саме проблемі пізнання присвячена ця чудова книга. Автор описує науковий метод пізнання, науковий спосіб мислення, наукову свідомість та скептицизм».

Надзвичайно поширеними стали також наукові праці, які більше нагадують романи. До цієї категорії, окрім напрацювань Кайку, можна віднести бестселери Едварда Саїда «Орієнталізм», Ювала Ноя Харрарі «Людина Розумна», Джордана Елленберга «Як не помилятися. Сила математичного мислення», Юстейна Гордера «Світ Софії», Елізабет Колберт «Шосте вимирання», Даніела Канемана «Мислення швидко й повільно», Діка Свааба «Ми – це наш мозок», Асі Казанцевої «В інтернеті хтось помиляється» та величезної кількості інших авторів.

А в українській традиції – це, передусім, книги істориків та літературознавців з розповідями про визначних людей. Родзинкою такої літератури є якраз застосування революційних наукових теорій, приміром – усе того ж донедавна забороненого та замовчуваного психоаналізу.

Справжньою майстринею «охудожнених» наукових провокацій в інфопросторі України на початку нового століття стала молода науковиця Соломія Павличко, котра у статтях та монографіях переосмислила життя й творчість класиків української літератури, акцентуючи не на тенденційних моментах, а на побуті, гастрономічних симпатіях, оригінальних звичках, сексуальних орієнтаціях. Застосування психоаналізу, постколоніальних та гендерних підходів збурило хвилю обурення. Передусім – в наукових та політичних колах, навіть у Верховній раді. Офіційні речники від «академічного» літературознавства не могли допустити такого «нахабного» розвінчування «святих» постатей Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської та ін.

Намагаючись окреслити донедавна табуйовану сексуальність української художньої літератури, Соломія Павличко найперше звертається

до творчості Ольги Кобилянської. Власне до її малої прози, зупиняючись на трьох знакових новелах – «Valse melancolique» та «Природа» й «Некультурна».

Особливо епатував читачів аналіз «Valse melancolique» із паралельним науковим розглядом епістолярної спадщини О. Кобилянської та Л. Косач, адже тут чи не вперше піднімалася лесбійська тематика. До того ж – вельми оригінально: С. Павличко здійснювала рецепцію, покликаючись здебільшого не на «власні фантазії» а на чоловічий авторитет Івана Франка, Василя Стефаника, Осипа Маковея, Михайла Грушевського, Івана Нечуя-Левицького, Сергія Єфремова та жіночі інтерпретації самих Кобилянської та Лесі Українки.

Зокрема Павличко зазначила, що «Осип Маковей прокоментував езоповою мовою оповідання «Природа» й «Некультурна», натякаючи на наявність у них чогось такого, про що він говорити не ризикує: «Дразлива се трохи справа, і в наших товариствах особливо про потреби тіла виразно не говориться»... Більше того, визнає, що оповідання «Природа» довго лежало в шухляді й він сам на мав сміливості надрукувати його: «Признаюся я до гріха, що, будвши редактором «Буковини», я з огляду на передплатників не мав відваги друкувати сю новелу у своїй часописі, хоч з артистичного боку вважав її дуже гарною. <...> А «Valse melancolique» він вважає довершенням низки творів з жіночого питання, бо там представлені три жіночі типи, однак делікатну тему їхніх взаємин не порушує» [9, с. 89].

Іван Франко, на відміну від Маковея, не інтерпретував твори, але корегував їх та повчав авторку, схиляючи до морально-етичних компромісів.

З іншого боку критичних барикад, на думку С. Павличко, опинилися культурні діячі, які, до речі, безпосередньо літературною діяльністю не займались. «Полум'яний народник Єфремов, як зазначила авторка, <...> торкнувся теми сексу і сексуальності з пафосом святенника. Для нього все це

просто «мерзості», неприпустимі в такій серйозній і суспільно важливій справі, якою є література. Він не наводить якихось переконливих прикладів цієї «мерзості», а просто обурюється. Його логічний ланцюжок: культ краси є культ любові, «... культ любови обрщається в культ... голого тела, – конечно, женского преимущественно... Да что, если хотите, неминуемо и должно было случиться: если весь смысл жизни полагать только в красоте да в половой любви, то рано или поздно та красота и любовь упрутся в одну точку – в простую чувственность и самую обнаженную порнографию»» [9, с.89].

Справжньою сенсацією стала також стаття С. Павличко «Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського», у якій вперше в українському інформаційному просторі засвідчено «життя іншого Коцюбинського», що «мало свою драматургію, ключовими словами якої були: пристрасть і їжа» [9, с. 505]. У публікації «естет, поет інтелігенції, людина тонких почуттів та рафінованої мови» постає справжнім, кулінарним гурманом, котрому «одноманітність і неадекватність харчування завдали не менших страждань, ніж хвороба» <...> «Культивуючи естетизм та елегантність, він концептуалізує своє власне ставлення до їжі в діаметрально протилежний спосіб» [9, с. 521]. На завершення всього – кулінарні вподобання Коцюбинського Соломія Павличко відтворює за наче під копірку написаними листами до двох різних жінок: його дружини та коханки.

Але найбільшу популярність, на жаль – посмертно, приніс Соломії Павличко «науковий роман» про життя й творчість несправедливо забутого в українських реаліях Агатангела Кримського – вченого, сходознавця, письменника, перекладача, політичного діяча. До напрацювань цієї непересічної особистості Павличко теж підходить нетривіально: окремо глибинно тлумачить три найменш вивчені його грані – національну свідомість, сексуальну орієнтацію, орієнтальну традицію.

Сама авторка у вступі з елементами біографії зазначає: «... ця постать цілком випала з історії або з різних історій – літератури, науки і політики. Інтерпретація Кримського – ключ не лише до досягнення його постаті, але й до численних інших проблем, поставлених українською культурою чи не сто років тому, але дотепер не розв'язаних» [8, с. 14-54].

В інтерпретації С. Павличко постає Кримський, якого точно ніхто не знав: великий вчений-невротик, екзотичний поет-гомосексуаліст, політик, котрий виживає за будь-якого режиму, та справді унікальний орієнталіст. Це сплетіння особливостей творить постать модерного типу: не позитивну, чи негативну, а – надзвичайно складну, але по-справжньому цікаву. Не випадково версія дослідження стала настільки популярною, що поряд із перевиданням рукопису з'явилася аудіокнига [7], а на полицях популярних книгарень та букіністичних магазинів стали активно продаватись майже забуті поезія та проза Агатангела Кримського.

Ще одним феноменом сучасної культури можна вважати популяризацію семіотики. Найкасовішими семіокнигами стали романи Умберто Еко («Ім'я троянди») [4] та Дена Брауна («Код да Вінчі») [1]. Книги перекладені усіма мовами світу, витримали безліч перевидань та версій.

Трилогія Дена Брауна «Код да Вінчі» (разом з «Інферно» та «Ангели і демони») стала бестселером відразу на двох рівнях: як друкований та аудіовізуальний продукти. В усіх трьох книгах, подібно до «Імені троянди» Еко, порятунок (тепер вже не монастиря, а людства) залежить від якості прочитання символів, значення котрих слід «видобувати» із першоджерел: оригінальних полотен геніальних художників, ансамблів унікальних скульптур та архітектурних споруд, рукописів фундаторів науки.

Перша книга «Код да Вінчі» подіяла як наживка і стала найпопулярнішою завдяки адаптації апокрифічних досліджень творчості Леонардо да Вінчі, картини якого і досі містять таємниці. Причитати

завуальовані послання можуть лиш професійні семіотики. Тому головний герой книги – професор Ленгдон – своєрідний «таємний агент від науки».

Читаючи книгу, ми поринаємо у світ напівтаємничих еретичних організацій (творців паралельного лабіринту розвитку перспектив християнства) та їх канонічних опозицій. Виявляється, символи тамплієрів вказують на те, що Месія мав дітей. І його сучасний спадкоємець – жінка. Саме вона покликана вкотре рятувати світ. До такої думки професор Ленгдон приходять не випадково. Його «наводять» на істину, знаки, закладені у картину-апокриф Леонардо да Вінчі.

Книга стала бестселером за даними «Нью-Йорк Таймс», BBC відразу зняла серію приурочених браунівському сюжетові телепрограм, а журнал «Таймс» назвав автора роману одним із найвпливовіших людей світу.

У розслідуваннях головного героя роману Д. Брауна ніби втілюється ступенювання знань за Спінозою: «найнижчий рівень – чуттєве пізнання. Воно відображає предмет неадекватно, і хоч містить в собі певну інформацію, часто є чинником помилок. Другий рівень – розуміння, яке базується на свідомості та розумі. Цей вияв є джерелом відкриття істин. Третій рівень – інтуїтивний. Він – фундамент найбільшої достовірності і дає найчіткіші знання» [6, с. 81].

По-іншому усе відбувається в романі Умберто Еко. Ми потрапляємо до віддаленого абатства на півночі Італії, на території якого, одночасно із дискусійним форумом релігійних спільнот, здійснюється низка вишуканих вбивств.

Аби не створювати ситуацію хаосу і фобій, очільник монастиря запрошує до співпраці ексінквізитора та оригінального дедуктора Вільгельма Баскервільського і його помічника – молодого монаха Адсона, як зазначається у екранізації роману Жан-Жака Анно: «Детективів настільки

благородних, що вони здатні виявити істину і, в разі необхідності, її приховати» (прозорі алюзії до Артура Конан Дойла).

Далі сюжет «диктує» Середньовіччя: зникають жіночні художники з очима блудниць, злочинець «лишає сліди на снігу, як на пергаменті»; скрізь, за стінами монастиря, панують голод, бруд та руйнація, а десь віддалено, звісно, палають вогнища інквізицій...

Детективи Вільям та Адсон й очільник монстирської бібліотеки Хорхе (прозорі алюзії до Х.-Л. Борхеса) презентують протилежні типи мислення: класичне й те, яке базується на інтуїції/вірі. Їм відповідають опозиційні вияви знань – поширення й збереження.

Перше знання це, власне, реалізм і філософське його підґрунтя – раціоналізм які визначають «розум основою пізнання й поведінки людей, на відміну від трьох інших складників квадриги: фідеїзму (в основі якого віра), сенсуалізму (що базується на чуттєвості) та емпіризму (який презентує досвід)» [6, с. 79].

На погляд Вільгельма Баскервільського, слід констатувати виключно безпосередні факти, не залучаючи досвід, емоції, осяяння, бо усе це вже не судження, а синтез – акт творчості.

Таке твердження заперечує бібліотекар Хорхе, в інтерпретації якого розумовий ресурс не може задіюватись якісно й повністю через недосконалість людини. Ним повноцінно може послуговуватись лиш Бог.

Оскільки детективи постійно блукають у лабіринті парадоксів й розкривають злочини тоді, коли це вже абсолютно не актуально, підспудно активізується одна з найновіших концепцій раціоналізму – критичний реалізм Карла Поппера, який вважав, що ідентифікатором правильності тезових теорій мають бути не лише підтвердження, а й заперечення. «Справжня наука повинна спеціально іти на критичні випробування, які допускають можливість її фальсифікацій та спростувань» [6, с. 84].

Однак схоже Умберто Еко не підтримує жодну з позицій головних героїв, натякаючи на те, що істина у поєднанні, а не опозиційності. За його спиною незримо постає Іммануїл Кант, котрий «розглядав процес пізнання, залучаючи ідеї не лише раціоналізму, а й емпіризму та сенсуалізму. В його уявленні творення достовірної інформації – синтез пізнання, мислення та чуттєвості. Знання в такому аспекті – не пасивне відображення інформації, а творча діяльність несвідомої продуктивної сили уяви» [6, с. 83].

Як бачимо, багатопластовий роман Умберто Еко, проектуючи минуле на сучасність, презентує кілька концепцій раціоналізму.

Ще одним актуальним напрямом масовокомунікаційної літератури можна вважати дискурс, який пропонує різні погляди на протистояння світових релігій (з проєкціями на причини міжнародного тероризму).

Інше бачення Сходу (а отже і проблем глобальних суперечок християнства та ісламу) пропонує Едвард Саїд – професор Колумбійського університету (палестинець за походженням) у науково-популярній книзі «Орієнталізм» [13]. У монографії йдеться не про географію, а про культурні виміри. Орієнталізм постає як спосіб сприймання Сходу, такий собі віртуальний образ, створений західними очима. Окреслюється стереотип європейської вищості, що поєднує французький та англійський досвіди спілкування з арабами й ісламом. Автор пояснює причини расизму намаганням втиснути арабський світ у вузькі уявлення західної людини...

Масова комунікація подібної тематики надзвичайно цінна, бо саме вона надає інформацію про альтернативні виходи із складних та непопулярних ситуацій сучасності.

Отже, застосування математичних і фізичних теорій, психоаналізу, постколоніальних та гендерних підходів, а також популяризацію семіотики можна вважати вагомими маркерами раціоналізації інформаційного простору епохи науково-технічного прогресу та інформаційних технологій.

Список використаної літератури

1. Браун Ден Код да Вінчі / Ден Браун; пер. з англ. Віктор Шовкун Анжела Кам'янець. – Харків. : Клуб сімейного дозвілля., 2018. – 480 с.
2. Гокінг Стівен. Млодінов Леонард Найкоротша історія часу / Стівен Гокінг; пер. з англ. Ігор Андрущенко. – Харків. : Клуб сімейного дозвілля., 2017. – 159 с.
3. Гундорова Тамара. Кітч і Література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
4. Еко Умберто Ім'я рози / Умберто Еко; пер. з італ. Мар'яна Прокопович. – Харків. : Фоліо, 2018. – 508 с.
5. Кайку М. Фізика майбутнього / М. Кайку; пер. з англ. Анжела Кам'янець. – Львів : Літопис, 2013. – 432 с.
6. Косяк О. М. Масовокомунікаційні складники теорій класичного раціоналізму: хронологічний критерій / О. М. Косяк // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами IV міжнародної науково-практичної конференції 2 частина: «Наука і сучасність: виклики глобалізації», м. Київ: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень). – К.: Центр наукових публікацій, 2018. – 132с.
7. Павличко Соломія Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко Аудіокнига [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=8sZEUetrQaA>
8. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. К.: Основи, 2016.– 400 с.
9. Павличко Соломія Теорія літератури / Соломія Павличко. – Київ: Основи, 2002. – 679 с.
10. Перельман Я. И. Занимательная физика / Я. И. Перельман: В2-х кн. Кн.1 / Под ред. А. В. Митрофанова. – 22-е изд., стер. – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1986. – 224 с., ил.
11. Перельман Я. И. Занимательная физика / Я. И. Перельман: В2-х кн. Кн.21 / Под ред. А. В. Митрофанова. – 22-е изд., стер. – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1986. – 272 с., ил.
12. Саган Карл Світ повен демонів. Наука як свічка у п'їтьмі / Карл Саган; пер. з англ. Микола Климчук. – Харків. : Клуб сімейного дозвілля., 2018. – 384 с.

13. Саїд Едвард Орієнталізм / Едвард. Саїд; пер. з англ. В. Шовкун. – К. :
Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.
14. Словник іншомовних слів /Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута.
– К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.